

The basic forms of legal awareness deformation include: legal nihilism, legal fetishism, legal idealism, legal subjectivity, legal relativism, legal amateurism. These forms of deformed legal awareness constitute specific integrity that has negative connotations.

Key words: *awareness, legal awareness, legal awareness deformation, its psychological traits, forms of display of legal awareness deformation.*

Стаття надійшла 14 грудня 2016 р.

УДК 376.4:616.899

**Р. І. Сибірна,
А. В. Сибірний**

ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ ОСІБ З ВІДХИЛЕННЯМИ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

Розглянуто особливості навчання осіб з відхиленнями психічного розвитку в Україні. Доведено, що для успішного навчання осіб, зокрема з порушеннями інтелектуального розвитку, слід широко застосовувати корекційно-відновлювальні методи інклюзивного навчання, що сприятиме соціальній адаптації та формуванню інтересів таких людей. Водночас встановлено, що значну роль виконує соціально-педагогічний супровід, який ґрунтується на нормативно-правових засадах.

Ключові слова: *психічний розвиток, розлади психіки, інклюзивна освіта, соціальний супровід, особливі потреби.*

Постановка проблеми. Одним з основних симптомів психічних розладів є розлади пам'яті, мислення та мовлення, що характеризують порушення розумового розвитку.

Нині порушення розумового розвитку доволі складна й одночасно недостатньо розкрита особливість перебігу розвитку особи. Суспільство вкрай стурбоване збільшенням кількості дітей з вадами психофізичного розвитку. За останні роки в Україні кількість таких дітей зросла на 22%.

Характерною особливістю сьогодення є модернізація спеціальної освіти на демократичних, гуманістичних засадах, створення в країні альтернативних моделей психолого-педагогічної підтримки, механізмів для вільного вибору форм навчання осіб з розумовою відсталістю, рівня і діапазону освітніх потреб. В основу цього підходу покладено принципи:

– не відривати особу від сім'ї й суспільства, коли це можливо, і сприяти природному процесу її соціалізації;

- розробити й апробувати альтернативні моделі спеціальної освіти;
- надавати у процесі навчання й виховання кваліфіковану психолого-медико-педагогічну допомогу з урахуванням стану здоров'я та особливостей психофізичного розвитку особистості.

Тому в Україні створено широку мережу спеціальних загально-освітніх навчальних закладів для розумово відсталих осіб, а методи роботи з ними потребують постійного удосконалення.

Стан дослідження. Сьогодні серед населення України кількість людей із психічними розладами становить майже 5%. Щорічно на 5–6 тисяч збільшується число дітей з інвалідністю, зокрема й з порушенням психофізичного розвитку [1]. Відтак щораз актуальнішими стають дослідження проблем навчання осіб з розумовою відсталістю. Наприклад, праці Л. Прядько, О. Фурман, А. Колупасва присвячені питанням навчання дітей з порушенням інтелектуального розвитку [2; 3]. Проблеми інклюзивної освіти людей з порушенням психофізичного розвитку вивчали Т. Лорман, С. Миронова, В. Шнайдер та ін. [4; 5; 6]. Розроблені навчально-методичні матеріали щодо навчання осіб з особливими потребами, зокрема, з різноманітними розладами психіки (Г. Ілляшенко, А. Колупасва, О. Сервачак та ін.) [7; 8; 9]. Д. Слободянюк та ін. присвячено низку досліджень щодо ролі емоційного та соціального інтелекту в генезі соціальної дезадаптації у молодих людей та людей з особливими потребами [10; 11].

Водночас потребують ґрунтовного вивчення проблеми щодо навчання, адаптації в соціумі та соціального супроводу людей з відхиленнями психічного розвитку.

Метою статті є аналіз особливостей навчання людей з відхиленнями психічного розвитку, розкриття сучасних можливостей інклюзивної освіти та її нормативно-правове регулювання.

Виклад основних положень. У розумово відсталих дітей порушується нормальний розвиток пізнавальних, психічних процесів, у них погіршується сприйняття, пам'ять, словесно-логічне мислення. Для таких дітей характерні труднощі в соціальній адаптації, формуванні інтересів. У багатьох з них порушується фізичний розвиток, виникають труднощі артикуляції, рухової моторики, можуть відбутися деякі зовнішні зміни.

Особи з порушенням розумового розвитку оволодівають практичними діями (особливо трудовими) внаслідок цілеспрямованого навчання та виховання. Вони специфічно сприймають соціум та виражають емоційне ставлення до нього. Постійне активне залучення оточуючих до розвитку такої людини сприяє її входженню у соціум,

розвитку у неї необхідних соціально значущих якостей та вольових характеристик, які забезпечать їй активну усвідомлену позицію.

Формування розумових дій здійснюється завдяки спеціально організованому навчанню та вихованню, а також корекційній роботі. Що раніше до розвитку людини будуть залучені фахівці, то інтенсивнішим буде її розвиток. Тому таке навчання слід розпочинати з раннього віку. Зокрема сьогодні в Україні існує 35 шкіл інтенсивної педагогічної корекції, в яких навчаються 4,5 тис. учнів із затримкою психічного розвитку. До них зараховуються діти 6 (7) років з уповільненим темпом психічного розвитку, але з потенційно збереженими можливостями інтелектуального розвитку.

Для навчання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку використовують ті ж методи, що й для навчання дітей з нормальним розвитком. Проте психофізичні особливості вимагають застосування й інших способів. Водночас інтенсивно використовуються корекційно-відновлювальні методи. Вони повинні:

- бути спрямовані на моральне виховання;
- бути доступними і водночас забезпечувати доцільний рівень труднощів з метою стимулювання осіб з розумовою відсталістю до розумових дій, вольових зусиль;
- забезпечувати свідомість і міцність засвоєння знань, застосування їх на практиці;
- стимулювати до самостійної роботи;
- враховувати індивідуальні особливості [8].

Під час вибору методів необхідно брати до уваги рівень знань, темп роботи, динаміку втомлюваності, обсяг пам'яті, стійкість уваги, довільність психічних пізнавальних процесів, рівень розвитку мовлення та розвитку опорно-рухового апарату.

Особи з помірною та тяжкою розумовою відсталістю, зважаючи на їхні можливості щодо здатності до навчання, потребують спеціального педагогічного впливу, який передбачає їх виховання, розвиток та сприяння соціально-побутовій адаптації і в умовах спеціально організованого навчання в освітніх закладах, і в умовах сім'ї.

Теоретичний аналіз літературних джерел дав змогу з'ясувати основні підходи до вирішення проблеми визначення основних напрямів педагогічного впливу на цю категорію осіб. Так, робота має здійснюватися насамперед у плані виховання дітей, їх розвитку та сприяння соціально-побутовій адаптації. В умовах спеціально організованого педагогічного процесу особи, які здатні до тренування, мають розширювати своє орієнтування у найближчому оточенні, удосконалювати самообслуговування та спілкування.

Особливості стану осіб з помірним та тяжким ступенем розумової відсталості у повсякденному побуті мають значні індивідуальні особливості. Більшість з таких людей мають обмеження моторних функцій, які спричиняють проблеми з самообслуговуванням. Особливо важко виконувати «тонкі» рухи пальців [4].

Таким особам важко самостійно налагодити соціальні контакти: в родині, у закладі, де вони навчаються, серед знайомих, близьких та друзів. Вони мають труднощі у засвоєнні та використанні складних та абстрактних понять, мовлення, калькуляції, читання, письма, опрацювання інформації, засвоєння досвіду. Їм складно зробити вибір, навчитися пристосовувати навколишні предмети до власних потреб. Їм притаманне поверхнєве, глобальне сприйняття, тобто сприйняття предметів загалом. Але звичні повсякденні речі вони можуть сприймати достатньо добре. Тому навчання та адаптація матиме найкращий результат при постійному повторюванні дій, рухів із застосуванням тих речей, засобів, ситуацій та інтер'єру, які трапляються у повсякденному житті. Потрібні регулярні спеціальні заняття, що мають на меті формування та підтримку соціально-побутових умінь. Навчання осіб з помірним та тяжким ступенем розумової відсталості означає принципово інший підхід. Навчальні програми та навчальні заклади пристосовуються до них. Навчання має бути орієнтованим на засвоєння повсякденних практичних навичок і закріплення певних стереотипів необхідних у житті дій та поведінки. Набуті навички дають можливість вести більш повноцінне життя, максимально наближене до життя більшості членів суспільства.

Головний принцип навчання – індивідуальний підхід. Тобто для кожної особи – індивідуальний план, який формується на підставі оцінювання її потреб та потенціалу і містить індивідуальні цілі для кожного. Навчальні програми повинні передбачати проведення занять малими групами з самообслуговування, приготування їжі, побутового рахування, формування позитивних стереотипів поведінки, розвиток мовлення і комунікаційних навичок. У процесі навчання проводиться первинне, поточне та підсумкове оцінювання засвоєння соціально-побутових навичок. У межах навчання практикою складаються індивідуальні плани закріплення вдома навичок, набутих у навчальному закладі. Програми повинні містити практичні заняття, спрямовані на вироблення навичок:

- догляду за своїм тілом, користування туалетом, одягання та роздягання, догляд за одягом та взуттям, догляд за приміщенням тощо;
- орієнтування у часі, користування годинником та календарем, планування дня, розуміння місця та напрямку рахування предметів

та читання чисел у межах до 10, до 100, користування грошима, найпростіші виміри за допомогою лінійки, рулетки, визначення форми фігур, побудова простих геометричних фігур, відмірювання та відрізання паперу та тканини, користування побутовими вагами, загальне планування власного бюджету тощо;

- безпечного користування кухонним знаряддям та посудом, кухонним та іншим побутовим обладнанням, вибору та придбання продуктів, приготування їжі (чаю, сервірування столу, прибирання після споживання їжі, миття посуду, підмітання підлоги, тощо;

- вироблення стереотипів поведінки у типових побутових ситуаціях: вихід з дому, повернення додому, спілкування із незнайомими людьми, підготовка та проведення сімейного свята, виконання процедур та заходів вранці, організація вихідного дня, підготовка до сну, поведінка на вулиці, перехід вулиці, користування транспортом, звернення по допомогу, поведінка у разі захворювання, виклик лікаря, перша допомога при пораненні, ведення здорового способу життя, дотримання правил гігієни, правильне харчування, режим дня тощо;

- група навичок, пов'язаних із статевими проблемами: гігієна статевого життя, запобігання вагітності та статевим захворюванням, опанування позитивними стереотипами статевої поведінки тощо.

Основні завдання навчальної програми мають бути спрощеними і спрямовуватися на засвоєння ключових питань. У програму має бути інтегроване виконання щоденних дій з повсякденного життя [8].

Необхідною умовою проведення спеціально педагогічної роботи з такими особами є ретельна побудова завдань, постійний нагляд, контроль та вказівки педагога.

Можливості осіб з помірною та тяжкою розумовою відсталістю в навчанні повинні розглядатися з позиції їх участі в самому процесі навчальної діяльності. Насамперед мається на увазі здатність їх довільної психічної діяльності, до вольового регулювання своєї поведінки в межах можливості. Варто зауважити на характер самого контакту, який може бути мовленнєвим, з використанням жестів, міміки, образотворчих засобів.

Процес навчальної діяльності передбачає наявність самоконтролю особистих дій та можливість оцінити результати своєї роботи. Практична робота свідчить, що формування навичок самоконтролю є одним з найважчих завдань. Без вказівки педагога такі особи не можуть знайти помилку, не вміють самі перевірити свої дії.

Вказані особливості не тільки характеризують всю групу осіб з помірною та тяжкою розумовою відсталістю, але й можуть стати основою диференціальної психолого-педагогічної діагностики під

час розподілу цих осіб на групи та при визначенні змісту навчальної роботи з ними.

Щоб допомога їм була ефективною, важливо створити необхідні умови, оточення, в яких буде здійснюватись корекційно-розвивальна робота, яка спрямована на досягнення певної соціально-трудової реабілітації та адаптації осіб в умовах родини, у колективі однолітків й суспільстві.

За системної, цілеспрямованої, комплексної взаємодії педагогів, психологів, лікарів, батьків та наявності науково обґрунтованих програм виховання та навчання осіб з помірною та тяжкою розумовою відсталістю позитивна динаміка реальна. Зрозуміло, що допомога повинна починатися якомога раніше, а це пов'язано з ранньою і медичною, і психолого-педагогічною діагностикою. Водночас важливо не просто констатувати наявність інтелектуального недорозвитку, але й встановити ступінь, характер і структуру дефекту. Завдання медичного обстеження вирішують лікарі. Психологи та педагоги-дефектологи повинні визначити освітньо-виховний «маршрут» і здійснювати його супровід упродовж усього періоду навчання [3].

Для цього необхідно знати актуальні та потенційні психофізичні можливості. Встановлення «стартового» рівня розвитку надасть змогу його регулювати та цілеспрямовано впливати на формування тих процесів, які цього більшою мірою потребують, вибирати адекватні педагогічні технології, простежувати динаміку та становлення формуючих функцій.

Навчання осіб з легким ступенем розумової відсталості здійснюється за індивідуальною формою навчання. Більшість таких осіб навчаються за програмою спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих з урахуванням індивідуальних особливостей. Водночас індивідуальне навчання має бути корекційно спрямованим.

Допомогою в навчанні осіб з розумовими порушеннями є інклюзивне навчання. Запроваджується воно відповідно до Конвенції ООН про права дитини та Конвенції ООН про права інвалідів, низки Указів Президента, Закону України «Про загальну середню освіту» [7; 12].

Крім того, до основних міжнародних документів, що регулюють права осіб з психічними розладами, які були покладені в основу прийнятих законодавчо-нормативних актів у країнах світу, зокрема і в Україні, належать такі:

– Декларація про права розумово відсталих осіб, проголошена Генеральною Асамблеєю ООН у 1971 році;

– «Принципи захисту осіб з психічними розладами та покращення психіатричної допомоги», прийняті Генеральною Асамблеєю ООН у 1991 році. Цей документ запроваджує стандарти та процедури гарантії, а також забезпечує захист від зловживань найістотнішими правами людини з боку різноманітних установ чи організацій;

Для успішного вирішення проблем навчання осіб з відхиленнями психічного розвитку застосовується процес соціального супроводу. Він, маючи свою специфіку, спрямований на підтримку людини в системі соціальних відносин, навчання молоді новим моделям взаємодії з собою та світом, подолання труднощів соціалізації. Соціально-педагогічний супровід діалектично пов'язаний і з соціальним вихованням, і з соціальним навчанням. Водночас на перший план висувається проблема підготовки осіб до самостійного життя, тобто їх інтеграція в навколишній соціум, у співтовариство людей, що може бути досягнуто за допомогою різних технологій соціально-педагогічного супроводу у процесі навчання.

Висновки. Зміст корекційно-розвивальних занять спрямований на вирішення специфічних завдань, зумовлених особливостями психічного розвитку людей і реалізується через окремі навчальні предмети та курси.

Суттєвими недоліками сучасної системи спеціальної освіти є її уніфікованість, ізоляваність осіб з психофізичними порушеннями в спеціальних школах-інтернатах, недостатня соціально-практична спрямованість навчального процесу, недостатня індивідуалізованість та особистісна зорієнтованість навчально-виховного процесу, низька ефективність корекційно-розвивальних занять, недостатнє науково-методичне забезпечення освітнього процесу осіб з порушеннями психічного розвитку. З огляду на це, в Україні слід інтенсивно розвивати системи спеціальної освіти для людей з порушеннями психічного розвитку, що дасть змогу задовольняти їхні особливі навчальні потреби. Водночас варто зазначити, що найважливішими напрямками педагогічної роботи з таким контингентом є тренування соціально-побутових навичок, розвиток пізнавальної та рухової сфери і формування елементарних учбових навчальних та навичок трудової діяльності.

1. Коротенко А. Специфіка юридичного захисту психічно хворих / А. Коротенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://upa-psychiatry.org.ua/articles/ZahystPsychichHvoryh.pdf>.

2. Колупаєва А. А. Діти з особливими потребами та організація їх навчання: навч.-метод. посібник / А. А. Колупаєва. – К.: АТАПОЛ, 2010. – 211 с.

3. Прядько Л. О. Дидактичні основи навчання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку: метод. посібник / Л. О. Прядько, О. О. Фурман. – Суми: РВВ СОІППО, 2015. – С. 137–170.
4. Лорман Т. Сім стовпів інклюзивної освіти / Т. Лорман // Дефектологія. – 2010. – № 3. – С. 12–18.
5. Миронова С. Ставлення студентів і педагогів до проблем інклюзивної освіти дітей з порушеннями психофізичного розвитку / С. Миронова // Дефектологія. – 2011. – № 1. – С. 16–22.
6. Шнайдер В. І. Інклюзивна освіта: теоретико-методологічні, організаційні засади впровадження / В. І. Шнайдер. – К.: Академвидав, 2010. – 288 с.
7. Ілляшенко Т. Д. Аномальна дитина в школі: навч.-метод. посібник / Т. Д. Ілляшенко. – К.: ІСДО, 1995. – 112 с.
8. Колупаєва А. А. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі: початкова ланка. Путівник для педагогів: навч. метод. посібник / А. А. Колупаєва. – К.: «АТАПОЛ», 2010. – С. 172–201.
9. Сервачок О. Зберігаємо позитив та емоційну рівновагу / О. Сервачок // Психолог. – 2015. – № 11–12 (563–564). – С. 6–8.
10. Слободянюк Д. П. Взаємозв'язок клініко-психологічних та психо-соціальних чинників в генезі соціальної дезадаптації у молоді / Д. П. Слободянюк // Медицинская психология. – 2015. – Т. 10. – № 1. – С. 26–29.
11. Слободянюк Д. П. Роль емоційного і соціального інтелекту в генезі соціальної дезадаптації у молоді / Д. П. Слободянюк // Медицинская психология. – 2015. – № 2 (38). – Т. 10. – С. 42–48.
12. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах: Постанова Кабінету Міністрів від 15 серпня 2011 р. № 872.

Сибирная Р. И., Сибирный А. В. Проблемы обучения лиц с отклонениями психического развития

Рассмотрены особенности обучения лиц с отклонениями психического развития в Украине. Доказано, что для обучения лиц, в частности с нарушениями интеллектуального развития, следует широко применять коррекционно-восстановительные методы инклюзивного обучения, способствующие социальной адаптации и формированию интересов людей. При этом установлено, что ключевую роль исполняет социально-педагогическое сопровождение на нормативно-правовом основании.

Ключевые слова: психическое развитие, расстройства психики, инклюзивное образование, социальное сопровождение, особые нужды.

Sybirna R. I., Sybirnyy A. V. The problems of teaching persons with mental disorders

The features of teaching persons with mental disabilities in Ukraine are considered. It is shown that successful teaching of such people, particularly with infringements of intellectual development needs to broadly use methods of correction and rehabilitation methods of inclusive education that facilitates social

adaptation and the formation of interests of such type of people. Moreover, the role of social and educational support, based on the normative and legal grounds is of great importance.

Thus, the content of correctional and developmental studies is aimed at solving specific problems caused by peculiarities of mental development of people and exercised through individual subjects and courses.

A significant drawback of modern system of special education is its uniformity, isolation of people with mental and physical disorders in special boarding schools, lack of social and practical orientation of the educational process, lack of individualized and personal orientation of the educational process, low efficiency of correction and developmental studies, insufficient scientific methods for providing educational process of persons with mental disorders. Therefore, Ukraine should actively promote special education for people with mental disorders, which will help meet their specific educational needs. It should be noted that the most important areas of educational work with this contingent is the training of social and life skills, cognitive and motor development and the formation of elementary educational and working skills.

Key words: *mental development, mental disorder, inclusive education, social support, special needs.*

Стаття надійшла 12 січня 2017 р.